

METAMORFÓZY CHÁPANIA NACIONALIZMU V DIELE MILANA HODŽU (predvojnové a medzivojnové obdobie)

KAROL KOLLÁR, Filozofický ústav SAV, Bratislava

KOLLÁR, K.: Changing Conception of Nationalism in Milan Hodža (Prewar Period and the Period between Two Wars).
FILOZOFIA 50, 1995, No 12, p. 713

The paper discusses the conception of nationalism in the works of M. Hodža, an outstanding Slovak thinker and politician of the first four decades of the 20th century. As the analysis shows, he always saw the problems of nationalism as closely related to the position of Slovak nation in particular political conditions. His approach to nationalism changed from a critical one of the prewar period (refusing nationalism as a destructive, socially pathological element) to its understanding as a constructive, culturally stimulative force in the postwar period. In the author's view this transformation of Hodža's views was brought about by the new position of the Slovak nation in the first Czechoslovak Republic. Yet Hodža apprehended its degeneration into an aggressive form.

V dejinách slovenského myslenia patrí Milan Hodža svojim teoretickým pôsobením v prvých štyroch deceniách nášho storočia medzi ich najvýznamnejších predstaviteľov. Poznávací diapazón M. Hodžu ako žurnalistu, politika a nie na poslednom mieste rozhladeného, v sociálno-filozofických dimenziách uvažujúceho teoretika bol mimoriadne rozsiahly. Zvláštne miesto v palette spoločenských otázok, ktoré reflektoval, patrilo aj problémom nacionalizmu a národa.

Aj keď Milan Hodža nie je autorom ucelenej teórie národa a nacionalizmu, oba tieto pojmy či úzko korešpondujúce fenomény patrili k tým, ktoré boli permanentne viac ako štyri desaťročia prítomné v jeho zornom poli. Ako také zastávali mimoriadne miesto nielen v jeho žurnalistikej, vedeckej, ale aj – na to kladieme zvláštny akcent – politickej činnosti.

Neutešenú situáciu, žalostné pomery v slovenskej pospolitosti charakterizovanej pocitom beznádeje a pasivity v rokoch na prelome storočia Hodža vystihol v celom rade svojich článkov.¹ Senzitívna, ba priam empatická percepcia neúnosného postavenia slovenského

¹ Tak napríklad v Slovenských listoch v roku 1898 o tom píše: „O tomto všetkom dá sa hovoriť i veľmi vážne ... zdesujúci je obraz, v ktorom ukazuje sa naša budúcnosť, jestli v činnosti našich smerodajných ľudí a tak v činnosti nášho celého občanstva nenastúpi súma náprava. U nás ešte vždy vládne zelená nádej, že – d'ashovie, či z Ruska, či odkiaľ príde v dvanástej hodine ochranný čin – Nádej, nádej, nikdy s nebola zelenšia! Nám Slovákom, jestli chceme raz vystúpiť z – poroby, chopiť sa nutno práce samostatnej; my sme odkázaní na seba; ba či my môžeme očakávať milosť božiu, keď s prípadu na prípad, so dňa na deň kriklave dokazujeme svoju malomocnosť, svoju netečnosť, lenivosť, naničhodnosť!“

národa, súdobej spoločenskej situácie i pohybu na uhorskej politickej scéne už mladého Hodžu takmer nevyhnutne viedli k tomu, že sa k spomenutým témam vyjadroval a zaujímal kritické stanoviská. Ako neskôr uvidíme, tieto neboli vždy jednoznačné, konzistentné a rezistentné voči času.

M. Hodža ako mimoriadne vzdelaný, rozhladený, v širších sociálnych dimenziách uvažujúci žurnalista, teoretik a neskôr politik si veľmi skoro uvedomil vysokú citlivosť otázok národa a nacionalizmu v súdobom mnohonárodnostnom Uhorsku, v ktorom zámerne silnel maďarizačný tlak.

Mimoriadne kritický postoj k tejto tendencii vlády súdobého Uhorska zaujal M. Hodža v článku *Štátny kľam*, publikovanom v Slovenských listoch v roku 1898 v čísle 10. Tu Milan Hodža ostro polemizuje s ideou veľkomaďarských nacionalistov premeniť Uhorsko na maďarský národný štát so všetkými konzekvenciami plynúcimi z toho pre nemaďarské etniká.²

Toto deprimujúce poznanie, pesimizmom poznačená perspektíva vlastného národa, ako aj aktuálna spoločenská situácia Hodžu viedli k hlbšiemu štúdiu a k záujmu o fenomény národa a nacionalizmu, k snahe opäť a opäť sa v teoretickej a politickej rovine s nimi vyrovnávať a odpovedať na otázky s nimi spojené.

Nie je bez zaujímavosti sledovať vývin jeho názorov viažúcich sa k uvedeným témam v priebehu teoreticky najplodnejšieho životného obdobia, ktoré možno rámcovať prelomom 19. a 20. storočia až po nástup M. Hodžu do funkcie ministerského predsedu v 1. ČSR v polovici 30. rokov. Jeho teoretická aktivita pochopiteľne pokračovala i po jeho nástupe do funkcie premiéra a neskôr i po rozpade republiky, avšak ťažisko jeho aktívnej teoretickej pozornosti venovanej nami sledovaným tematickým okruhom sa nachádzalo najmä v intervale, ktorý sme naznačili.

Uvedený relatívne dlhý životný a tvorivý časový úsek má prirodzene svoje vnútorné, jemnejšie chronologické rozdelenie, dôležité pre pochopenie vývinu jeho postojov a názorov v analyzovanej problematike. Z tohto aspektu sa teda dá v Hodžovej tvorbe rozlíšiť niekoľko štádií.

Prvé obdobie jeho tvorivej aktivity trvalo do roku 1906, kedy za spolupráce Slovenskej ľudovej strany a Slovenskej národnej strany bolo do uhorskej snemovne zvolených sedem slovenských poslancov, medzi ktorých patril i M. Hodža. Predvolebné obdobie bolo poznamenané jeho mimoriadnou publicistickou tvorivou aktivitou, v rámci ktorej sa snažil riešiť najmä otázky politického programu slovenských politických strán a taktiky predvolebného boja.

² „Myšlienka maďarského národného štátu stala sa u nás politickým programom; viac: politickým náboženstvom. Bo politici Uhorska od rokov sedemdesiatych nielen sami vedú maďarizačnú politiku, ale zaštepili tú ideu do srdca celého Maďarstva; postavili mu umelý ideál, stať sa z národika malého, nedávno ešte veľmi nepatrného, národom mohutným, veľkým, neprekonateľným. Aká úchvatná myšlienka! Jako ľahko utkvie na veky v duši, otrasným dojmom tak prístupnej, ako je duša človeka maďarského. Inostranný človek to nepochopí, neznámy neuverí, rozvážny cudzinec má to za smiešnu lož, keď povieš mu: Maďar vzal si do hlavy, že z desiatich miliónov mimomaďarského obyvateľstva natvorí si ľudí, národom, návykom, rečou, národnosťou – seberovných...“ ([1], 82).

Už v tomto období sa však zreteľne črtajú obrysy Hodžových sociologizujúcich pohľadov na slovenský národ a národnostnú otázku. Problematika národnej svojbytnosti, samostatnosti, miesta a postavenia slovenského národa v širších (európskych), užších (uhorských a neskôr československých) súvislostiach ho zaujímali permanentne a stretávame sa s ňou v každej etape jeho tvorivej činnosti.

Druhé aktívne obdobie (1906-1918) bolo v znamení vyjasňovania ideových východísk a zreých politických postojov. Hodžovi vtedy išlo najmä o vzťah Čechov a Slovákov a o sformulovanie teoretických princípov agrárnej demokracie.

Tretie obdobie tvorivej činnosti Milana Hodžu v rokoch 1918-1938, teda už počas existencie I. ČSR, možno synopticky charakterizovať ako etapu celkovej kryštalizácie jeho názorov na roľnícku otázku. Ale aj ako etapu završovania a formulácie teoretických kontúr agrárnej demokracie, ktorú vytváral a deklaroval ako originálnu životaschopnú alternatívu súčasných politologických koncepcií, vhodnú nielen pre Slovensko, ale, ako sám tvrdil, i pre ďalšie, najmä slovanské stredoeurópske štáty.

Štvrté a posledné tvorivé obdobie M. Hodžu bolo zreteľne poznamenané a rámcované jeho percepciou udalostí avizujúcich príchod vojny a jeho následným odchodom z republiky. Pre toto obdobie je charakteristická renesancia jeho staronových úvah o potrebe realizácie projektu federácie stredoeurópskych štátov, v rámci ktorej by svoju národnú existenciu mali zabezpečiť i Slováci. Táto Hodžova predstava o stredoeurópskej solidarite (federácii), podľa ktorej sa mali stredoeurópske krajiny zjednotiť tak, aby mohli efektívne čeliť tlaku zo strany veľmocí a nevťahovať veľmoci do svojich sporov, to bola staronová myšlienka M. Hodžu, potvrdená realitou II. svetovej vojny. Spracoval ju do publikácie *Federation in Central Europe, Reflections and Reminiscences* v rokoch emigrácie.

Pri analýze Hodžových textov zo všetkých naznačených období však (ako na to upozorňujú viacerí autori) treba mať ustavične na zreteli aj to, že v nich často odpovedal predovšetkým na otázky, ktoré mu kládol súčasný život spoločnosti v konfrontácii s jeho vlastnými politickými názormi a cieľmi. Z takéhoto prístupu potom prirodzene nemožno vylúčiť ani isté taktizovanie z pragmaticko-politických dôvodov, ktoré môže byť (a u Hodžu aj bolo) potenciálnym zdrojom nesúladu a relatívneho protirečenia postojov v odpovediach na niektoré konkrétne otázky, medzi ktoré nepochybne patria aj otázky národa a nacionalizmu.

V tejto súvislosti ďalej treba predoslať, že problém slovenského národa a vytváranie národného povedomia, národnej identity chápal Hodža celostne v bezprostrednej spojitosti s otázkami politickými, hospodárskymi, kultúrnymi a jazykovými. Takýmto komplexným, môžeme povedať moderným, prístupom značne prevyšoval svojich súčasníkov, často len platonicky a lyricky teoretizujúcich na tému národ.

Svoj názor, že slovenský národ má byť hospodársky samostatný, aby dosiahol aj politickú a národnú slobodu, Hodža nájstojčivo rozvíjal a aj publikoval počas celého predvojnového (máme na mysli I. svetovú vojnu) obdobia svojej teoretickej a politickej aktivity.

Svojbytné, aktívne (a na toto adjektívum kládol Hodža zvláštny akcent) uplatnenie slovenského národa v stredoeurópskych kultúrnych a politických súvislostiach považoval Hodža za reálne len vtedy, ak Slováci prekonajú národnú pasivitu a fatalizmus, ktorý často nadobúdali

podobu elegického mesianizmu. Na túto realitu Hodža opätovne poukazoval a hľadal z nej východiská vo svojich článkoch už od ranných čias, ako o tom svedčí i jeho text v Hlase z roku 1899.³

Aktívnu sebarealizáciu slovenského národa Hodža podmieňoval okrem iného aj tým, že sa odmietnu abstraktné idealistické horlenia typu úvah Svetozára Hurbana Vajanského, ktorého okrem iného ostro odsudzoval za to, že nedovídi „za hospodársko-sociálne kulisy naše vlastné i maďarsko-šľachtické“ ([1], 206). A že okrem prebujneného slovičkárstva nemá dost' sily a odvahy konať a že jeho martinsko-národnárske konzervatívne náhľady nemôžu byť reálnou a konkrétnou pomocou pre zbedačený slovenský národ, v danej situácii mu skôr škodia, ako pomáhajú.

Toto odmietnutie niektorých perzistujúcich postojov v slovenskom živote ako podmienky sine qua non sebauvedomenia a sebarealizácie národa ako modernej formy ľudského spoločenstva sa v Hodžovom chápaní v plnej miere vzťahovalo teda i na Sv. Hurbana Vajanského. V skutočnosti si Hodža od štúrovskej generácie a hlasistov osvojil okrem iného práve ideu humanity ako determinujúcej a podmieňujúcej zložky hnutia za národné obrodenie, práva a slobodu. V roku 1903 o tom písal v časopise Hlas: „Myšlienková povaha slovenskej národnosti, natoľko to jej zbytky ešte ukazujú, pochádza od Ľudovíta Štúra. On, učedník Hegela, osvojil si herderovský národnostný ideál. Keď pod jasným lúčom budiaceho sa ľudského povedomia mizli tmy starého feudalizmu, dialo sa to pričinéním humanizmu. Humanita bola i borcom proti feudalizmu, ona zrútila vládu nad robotujúcim ľudom. A zároveň s oslobodením ľudu spod feudalizmu vyvíjal sa kultúrny ideál – lebo veď bez kultúrneho pokroku nebol možný pokrok demokratický“ ([1], 208). Takto podľa Hodžu z ideálu „humanity“ v duchu herderovských ideí vzišiel postupne „národný ideál“ – myšlienka slobodného národa.

Dosiahnuť národnú slobodu však Hodža, podobne ako aj iní hlasisti, nepovažoval za samoúčel – finálnu metu národného snaženia, ale iba za jeden zo stupňov či prostriedkov, ktoré smerujú k vyššiemu cieľu, t.j. k vyriešeniu celého komplexu súdobých ťaživých politických, kultúrnych a sociálnych problémov Slovenska.

Na druhej strane však mu bolo jasné, že ani kvôli tomuto vyššiemu cieľu „nesmie ovšem národnosť v humanizme utonúť, lebo takto by práve ten poklad humanity zmizol!“ ([1], 208). V takomto poňatí potom na jednej strane Hodža tvrdí, že národnostná idea, tá, ktorá bola „v minulom stolyetí a je i teraz hýbadlom úžasného pokroku kultúrneho, bola a je idea šľachtetná, poviem prasto: idea pokroková... Národnostná idea stvorila veliké literatúry, slúžila pokroku“ ([1], 210). Ale zároveň upozorňuje, že i tá najhumánnejšia myšlienka môže byť (a často aj bola) za istých okolností pervertovaná, vnútorne modifikovaná až natoľko, že jej

³ Hodža tu s ľútosťou konštatuje hrozivú skutočnosť, že „...slabé je naše národné povedomie, a nedostaččne pochopil ešte slovenský národ, že stratou svojej národnosti utratí i pôdu hmotnej existencie. To ťaženie proti národnosti usmrcuje osvetu a bez tejto národy i sebamohutnejšie podlahnú. Zejmena v otčine našej, zaplavenej hajkami cudzieho, no intelektuelne d'aleko vyššie povzneseného, praxou vycibreného plemena!

K záchrane nášho národa, teda za cieľom politickým nutno nám voliť prostriedky politické... Národná inteligencia naša by mohla už raz blahorozumne ráčiť poňat', že okolo národného a mravného obrodenia ľudu má povinnosti, ktoré sú síce ťažké, ale pri dobrej vôli a cieľu primeranom rozdelení snádne ku konaniu. Len odvyknúť sa od fatalizmu“ ([1], 105).

neskorší metamorfovaný obsah je kontradiktorkický s tým, čo sa skôr pod ňou chápalo. Hodža konkrétne o tomto procese hovorí v tom zmysle, že pojem národnostnej idey prešiel „osudnou retortou... a z retorty vzišla nová idea. Taká idea národnosti, ktorá už tie uvoľnené sily národným separatizmom sputnala znovu. Z altruistickej idey národnosti, z prvku kultúrneho, vzniknul národný egoizmus... Z idey humanitnej a kresťanskej povstalo delenie na hegemonné a inferiórne národy – teda idea protihumanitná, protikresťanská... Nacionalizm zachvátil mysle a zničil starosť o všetky ostatné potreby, ktoré človečenstvo i mimonárodnostného vývinu má. Začal sa jednostranný vývin: rozmach národného sebavedomia“ ([1], 211).

Trochu dlhší citát z Hodžovho článku *Nacionalizmus je slepý, slepý, slepý* publikovaného v máji 1903 v Hlase sme uviedli pre jeho nadčasovú platnosť a preto, že zovšeobecňujúco vystihuje proces, ktorý sa už mnohokrát v histórii odohral a svoje reprízy znovu a znovu uvádza na javisko i súčasného svetového diania.

V takomto poňatí potom otázka národa (podľa Hodžu národnostná otázka) v komplexe spoločensko-politických problémov má mať svoju presne vymedzenú pozíciu. Jej dôležitosť je podľa Hodžu nesporná, nesmie však prerásť hranice svojho významu, nesmie sa stať samoučelňou. Ak sa však tak stane, potom z altruistickej všeobecne akceptovanej idey vlastenectva ľahko môže vzniknúť národný egoizmus. Tu treba uviesť, že v historických vedách dostatočne rozhladený Hodža si dobre uvedomoval, že práve z nekritického a nekorigovaného „uznávania národných individualít vzniklo zaznávanie, potieranie (iných – K. K.) národných individualít. Povstal šovinizmus, vymýšľanie seba samého, potlačovanie iných ... Z národnostnej idey, ktorá bývala prostriedkom k vyššiemu cieľu, stal sa cieľ – národný egoizmus potrel humanitné ideály: ajhľa, nacionalizmus. A keďže už národnosť stala sa cieľom, mizlo popri tomto ciele všetko iné, čím sa humanita túžila, mizli zásady sociálnej rovnosti, ba i len sociálnej spravodlivosti“ ([1], 209).

Najmä v článkoch publikovaných v prvom desaťročí nášho storočia rozvíjal Hodža sociologizujúcu teóriu, podľa ktorej príčinou sociálnej nespravodlivosti a sociálnych rozdielov v súdobej uhorskej spoločnosti je do veľkej miery práve nacionalizmus. Tvrdí, že nacionalizmus zabudol na „vitálne potreby ľudu“ a pod vplyvom nacionalizmu sa nedbalo na to, „že sa medzitým otvárajú v človečenstve hlboké priepasti sociálne, že vývin hospodárstva zaskol, že povstávajú medzi ľudstvom veľké diferencie vo vzdelaní a hmotnom blahobyte“ ([1], 211).

Inými slovami, podľa Hodžu je práve nacionalizmus, jeho hypertrofia, hlavným vinníkom sociálnej nespravodlivosti, príčinou hospodárskeho zaostávania a kultúrneho úpadku spoločnosti. Tento názor Milana Hodžu možno hodnotiť z dvoch hľadísk: v prvom rade nemožno súhlasiť s redukovaním príčin nedostatkov v spoločnosti iba na nacionalizmus. Takáto monofaktorová determinácia vývinu sociálneho systému je simplifikáciou a už aj v dobe svojho vzniku bola v slovenskom prostredí neadekvátna reálnej situácii. Skutočných príčin mimoriadne nepriaznivej situácie na Slovensku a postavenia slovenského národa v Uhorsku bolo viac a mali okrem šovinistických postojov na strane vládncích kruhov aj hospodárske a historické korene.

Avšak na druhej strane treba vidieť aj to, že Hodžove popieranie a odmietanie slepého nacionalizmu (ako ho často nazýval vo svojich článkoch) bolo spojené s trpezlivým hodnotením princípov demokracie a pozitívneho vývinu v zmysle hospodárskeho a kultúrneho povznesenia slovenského národa. Tieto Hodža nekompromisne kládol na hodnotovej stupnici vyššie než

populisticko-nacionalistické heslá. Proti prebleskujúcemu, sekundárne vyvolanému populistickému nacionalizmu Hodža dôrazne stavia priority demokracie, slobody, kultúry a ekonomického rozvoja slovenského národa. V tomto duchu naliehavo upozorňuje, že „je na čase, aby sa Slovák začal vymaňovať z otroctva povery, hlúposti a biedy hmotnej. A zbraňou tu nemôže byť výlučný nacionalizmus vedľa zúrivého nacionalizmu,⁴ lebo tak v zúrivom boji ztrávime všetky svoje sily a zaostaneme o celé stololetie späť. Slovenskej mladjej inteligencii nastávajú nové úkoly, nový druh práce, lebo naši starí nezrieknu sa svojej viery vo všemohúcu moc púheho nacionalizmu“ ([1], 204).

M. Hodža tu mal na mysli pod pojmom „starí“ najmä martinských národnárov, osobitne S. H. Vajanského, ktorému v polemickom článku *Nacionalizmus je slepý*, publikovanom v Hlase v roku 1903, vyčítal okrem iného aj to, že na súdnom pojednávaní v Pešti sa domáhal pomoci od porotcov príslušného súdu. S. H. Vajanský vo svojej argumentácii poukazoval na to, že on sám je nacionalista, tak ako sú nacionalistami aj jeho sudcovia, a keďže i on bojuje proti domácejmu internacionalizmu, apeluje na solidárne ctenie veľkomaďarských nacionalistov. Tento logický paradox, akýsi pokus o kvadratúru kruhu v zmysle vytýčeného hesla Nacionalisti všetkých krajín, spojte sa! v obhajobe S. H. Vajanského podrobil M. Hodža britkej analýze a v tejto súvislosti si položil otázku, čo vlastne internacionalizmus je. Odpovedá si sám takto: „Spoja li sa za určitým a spoločným cieľom ľudia jedného národa, tu máme prvých internacionalistov. Spojujú sa tak cirkevní ľudia, bankári, kupci, priemyselníci, liberáli, zednári, vedátori, socialisti a konečne naši nacionalisti. Nuž jest i nacionálny internacionalizmus, po akom túži konečne i p. Hurban. Keď je tomu tak, čože potom znamená internacionálne združenie nacionalistov proti internacionalizmu?! Nuž proste nesmysel, alebo mámenie neorientovaných a nerozhľadených ľudí“ ([1], 202).

Hodža jednoznačne odmieta takéto hoci aj ojedinelé snahy o pseudozjednotenie slovenských a maďarských nacionalistov, považuje ich za nemožné, nedemokratické a v konečnom dôsledku negatívne pre slovenský národ. Naopak, v intenciách svojho názoru napríklad v istom období propagoval spojenectvo slovenskej a vôbec nemaďarskej národnostnej politiky i s demokraticky zmýšľajúcimi Maďarmi. Na obhájenie svojej idey píše v článku *Nacionalizmus je slepý*: „Nesmie byť nemorálnym akékoľvek združenie ľudí, ak len pripúšťame rovnaké mravné zákony pre každého človeka. Ale v tomto práve nacionalizmus je slepý – nacionalistovi darmo vysvetľujete, že dvaja rozhorčení nacionalisti sa nikdy nezhodnú, akonáhle sa zídu vedľa seba, že dnešný nacionalizmus v celej Európe je krokom späť a že sa ho chytá práve najspiačenejšia vrstva národa: u nás a všade“ ([1], 202).

Toto stanovisko dopĺňal Hodža v čase vzniku citovaného textu, v roku 1903, ešte aj istými sympatiami voči sociálno-demokratickému hnutiu. Písal o tom takto: „Slovenskí nacionalisti želajú si alianciu nie s rozumnými a miernymi vrstvami maďarského národa, s vrstvami utlačenými, poctive si vyhľadávajúcimi svoj tvrdý chlieb, ale s tou vrstvou, ktorá nás od počiatku hubí a prenasleduje. Pán Hurban volá po spoločnom zošíkovaní slovenských a maďarských nacionalistov proti demonštrujúcim sociálnym demokratom“ ([1], 202).

⁴ Výlučný – rozumej slovenský nacionalizmus, zúrivý – rozumej maďarský, ako to vyplýva z kontextu viacerých Hodžových úvah a článkov.

Dôrazné opätovné negatívne posúdenie nacionalizmu nielen na maďarskej, ale aj na slovenskej strane, pochopenie ich spoločného iracionálneho jadra a pochopenie neznášanlivosti, nekonštruktívnosti každého jednostranného nacionalizmu bolo pre Hodžu najmä v období pred I. svetovou vojnou charakteristické. Toto stanovisko bolo zároveň súčasťou formulovania aj vlastného programu národnodemokratických premien. Vychádzal pritom z kritiky konzervativizmu i liberalizmu, ktoré podľa neho podobne ako nacionálny šovinizmus (ktorý sa tak výrazne prejavoval v maďarských vládnucich kruhoch) nemôžu byť v nijakom prípade ideovým základom slovenskej národnej politiky a sú podľa neho zo slovenského myšlienkového sveta a priori vylúčené.

Svoje úvahy na túto tému bližšie rozviedol v rozsiahlom článku *Realizmus u nás*, publikovanom v Hlase v letných mesiacoch v roku 1904. Píše v ňom o troch smeroch, ktoré ovplyvňujú moderné (súdobé) politické myslenie: boli nimi konzervativizmus, liberalizmus a socializmus. Všetky tri Hodža postupne odmieta ako nevhodné pre slovenský národ, pre jeho spoločenský, kultúrny a najmä hospodársky vývin. Argumentuje pritom takto: konzervativizmus môže podľa neho existovať len tam, len v takej societe, kde hospodársky silnejšia a sociálne výhodnejšie postavená vrstva ľudí má čo konzervovať. V tomto zmysle teda „konzervativizmus rastie na pôde aristokratickej“ ([1], 222). Keďže Slováci nemajú svoju aristokraciu, nemajú čo konzervovať, nemajú dôvod zo svojej historickej minulosti dedukovať akési domnelé právne nároky na prítomnosť.

Tradicie konzervatívneho ideálu, z ktorých vyplýva rozvrstvenie ľudskej spoločnosti na stavy a podriadenosť pracujúcich tried, musí slovenský národ podľa Hodžu nevyhnutne odmietnuť.

Rovnako neprichádza pre Slovákov do úvahy ako vhodný politický smer ani liberalizmus. Politický liberalizmus podľa Hodžu „je vlastne len opozícia proti panujúcemu konzervativizmu, lebo akonáhle dosiahne vládu, konzervuje sa. Hospodársky liberalizmus, založený na svojvôli obchodu a priemyslu nemá u nás pražiadnych podmienok“ ([1], 222). Podľa Hodžu teda konzervativizmus ani liberalizmus nemožno integrovať do slovenského myšlienkového sveta. Vhodnejší by v tomto zmysle bol na prvý pohľad socializmus, ktorý by sa podľa Hodžu mohol zdanlivo stať tým „útočiskom, kde by sa mohla uchýliť slovenská chudoba – kúzlo nového spoločenského poriadku, prelud sociálnej rovnosti – to vábi a láka“ ([1], 223).

Takáto predstava je však podľa Hodžu rovnako nerealizovateľná najmä preto, lebo Slováci sa ako národ ešte celkom nedokázali sformovať a nemajú ešte ustálenú celostnú predstavu o svojom národnom základe. „My sme ako národ takrečeno ešte nezačali žiť. Naša národnosť ešte nie je rozvinutá, naše národné vlohy nedošli ešte ku platnosti, a do internacionalizmu môžu vstupovať len národy s dospelou národnou kultúrou. My musíme prejsť cez retortu bojov národnostných, my musíme vykonať národnú misiu slovenskému ľudu uloženú. Táto misia môže byť skromná, môže byť nádherná – ale kým ju národ nevyplnil, do tých čias nemôže sa pričleniť k medzinárodnému koncertu, ktorý neznesie disonanciu“ ([1], 223).

Hodža tvrdí, že práve nedostatočná vyspelosť, nezrelosť slovenského národa je príčinou toho, že preň nie je vhodný socializmus, ktorý má medzinárodný charakter. Slovenský národ musí podľa Hodžu najprv sformovať svoju individualitu, aby sa dokázal podieľať na takých nadnárodných myšlienkových pohyboch, akým je socialistické, presnejšie povedané sociálnodemokratické hnutie.

Okrem týchto argumentov vidí Hodža ešte jeden závažný a možno povedať aj rozhodujúci moment, prečo sa cudzie vzory nedajú jednoducho implantovať a prenášať do slovenského myšlienkového sveta. Neprekročiteľnou bariérou sa mu javí práve prirodzená originalnosť slovenského národa, špecifickosť národnej svojbytnosti. Každý národ je originálom, a preto ani „myšlienkové svety národa nedajú sa kopírovať, nedajú sa napodobniť, ony povstávajú z národa celého. Národy sú individuality. Príjmajú vplyvy zvonku i majú sa vyvíjať smerom ku všeobecnému ľudskému ideálu, ale na základoch svojich... Konzervativizmus mení sa u Slovanov v spiatosť, liberalizmus v mravnú púšť, ideály sociálne v anarchiu“ ([1], 223).

Obdobne podľa Hodžu ani samotný nacionalizmus nemôže byť kostrou, nosnou ideou národno-demokratického vývinu a programu. Nacionalizmu teda Hodža nepriznáva funkciu akéhosi univerzálneho leitmotívu perspektívneho národno-demokratického vývinu, skôr mu prisudzuje v tomto procese len akúsi parciálnu komplementárnu funkciu. V tejto jeho koncepcii teda „výlučný nacionalizmus nestačí na myšlienkový podklad národnej politiky. Nacionalizmus i tam, kde dľa mena jestvuje, udržal sa len ako ozdobný prívlastok, ako epitheton ornans rozmanitých aspirácií hospodárskych a sociálnych“ ([1], 222).

V zmysle svojich opätovne proklamovaných demokratických zásad a realistického princípu Hodža opakovane prízvukuje, že v slovenských podmienkach sa musí aplikovať práve syntéza týchto dvoch princípov i v otázkach národa. Svojim kritikom, ktorí ho napádali za importovanie „cudzie“ myšlienkových modelov do slovenského prostredia, odpovedal ostro: „Ani niet nemiestnejšej insinúcie, ako je tá, že realizmus je štep, presadený z pôdy cudzej. Ved' práve v tom je kus realizmu, že tak si hľadáme utvoriť program, aby naše náhľady zodpovedali nielen všeobecným zásadám filozofie, ale i potrebám životným, reálnym, pomerom skutočným, ba ešte viac: nasnovať niť myslenia na minulosť, do harmónie uviesť dnešok s históriou, z dávnych dejín, z úkazov dnešných a z povahy národa konštruovať si svetový názor“ ([1], 228).

Takéto nadčasové, i dnes aktuálne stanovisko ešte Hodža nekompromisne dopĺňa: „My sme demokrati, preto i nacionalizmus chceme demokratický. Ten nacionalizmus ktorý stal sa prázdnyim heslom voči ľudu a teplou hradou šovinizmu navonok: ten nacionalizmus je zlý“ ([1], 228). V tomto stanovisku, odhliadnuc od zjavnej obsahovej kontradikcie pojmov demokracie a nacionalizmu, je do veľkej miery obsiahnuté Hodžovo stanovisko k samotnému problému nacionalizmu v predvojnovom období. Je v ňom jasne cítiť snahu autora myšlienky preferovať demokratický princíp ako nosnú ideu programu národno-demokratických premien súdobej uhorskej spoločnosti, najmä však dozrievajúceho slovenského národa.

Po skončení prvej svetovej vojny sa Hodžov otvorene kritický tón reči zameraný jednoznačne proti akýmkoľvek prejavom „slepého“ nacionalizmu kvalitatívne mení. Podľa Hodžu nacionalizmus v strednej Európe stráca svoj deštruktívny charakter a z deštruktívneho inštrumentu sa mení na kultúrny impulz.

Aj keď zároveň, a to treba priznať, u Hodžu ešte istý čas pretrvával oprávnené skeptický prístup k nacionalizmu, pokiaľ išlo o pertraktovanie jeho funkcie ako istého nositeľa či prostredníka zblížovania medzi národmi – ktorým by ako kultúrny impulz mohol byť.

Vychádzajúc z empirických poznatkov predvojnového a vojnového obdobia, Hodža upozorňuje práve na potencionálnu hrozbu vzniku medzinárodných insinúcií pod vplyvom nekontrolovaných nacionalistických postojov i medzi národmi slovanskými. Zamatovejší, i keď

výstižný postoj k nacionalizmu v porovnaní so striktno odmietavým predvojnovým stanoviskom možno cítiť z jeho prednášok v Košiciach (1922) a v Lubľani (1924), ktoré predniesol na tému *Agrarizmus a slovanstvo*, kde hovorí doslova: „Nie je to zaiste obvinenie nacionalizmu ale konštatovanie jeho povahy, povieť-li, že práve nacionalizmus, zostáva-li bez korelátov, býva zdrojom značných medzinárodných nedorozumení“ ([4], 48). Teda, už nie nacionalizmus ako taký, ale jeho povaha je príčinou patosociálnych javov. Takýto antropomorfizmus vylepšujúci obraz nacionalizmu sa javí skôr ako politicko-pragmatický krok než ako reálna vedecká analýza sociálneho javu, pričom signalizuje postupný posun v Hodžovom nazeraní na problém nacionalizmu.

Vývin Hodžových „realistických“ názorov na problém nacionalizmu a národa pokračoval i v nových podmienkach. Podľa Hodžu nacionalizmus v strednej Európe rýchlo stráca svoj bývalý, charakter a práve vyriešením národnostných problémov v Európe jej povojnovým usporiadaním sa z nástroja boja mení na mohutný kultúrny stimul.

Ako veľmi sa Milan Hodža mylil v hodnotení nových funkcií nacionalizmu, to v krátkom čase ukázala realita vývinu v strednej Európe. Milan Hodža totiž koncom 20. rokov presadzoval tézu, podľa ktorej sa nacionalizmus v strednej Európe, najmä v nástupníckych štátoch Rakúsko-uhorskej monarchie, v povojnovom období podstatne zmenil a nacionalizmus sa modifikuje vo svojom charaktere i úlohách. V jednom zo svojich článkov presvedčivo tvrdí: „Úkoly jeho nejsou již negativní, ani destruktivní; úkoly nacionalismu jsou již pozitivní, konstruktivní. Nacionalism dnes neznamená zášť a nedůvěru, nýbrž stavbu, práci... Nacionalism jest víra v to, že každý národ má povinnost, právo a možnost přispěti svéráznými hodnotami ku společnému duchovnímu jmění lidstva“ ([4], 64).

Táto téza, leitmotív či prežívajúca Hodžova predstava reálnej premeny nacionalizmu z deštruktívneho fenoménu na nový povojnový nacionalizmus, ktorý vystupuje už ako konštruktívny, mohutný (vrúcny, tvorivý, pozitívny, ľudský atď.), čo sa spájalo v Hodžových vystúpeniach s jeho novým chápaním) impulz, stimulujúci národy strednej Európy k tvorbe nových kultúrnych intelektuálnych a etických hodnôt, prestupuje množstvom Hodžových článkov a vystúpení z 20. a 30. rokov.

Pri konštruovaní uvedenej tézy Hodža vychádzal z pôvodne jednoduchej logickej schémy: rozpadom rakúsko-uhorskej monarchie a povojnovým novým usporiadaním stredoeurópskeho priestoru, inštitucionalizovaným v medzinárodných dohodách a zmluvách, zmenila sa v súlade s tým aj (národná) orientácia (psychológia), a teda aj funkcie a podstata nacionalizmu. Svoju hypotetickú konštrukciu sa Hodža snažil podoprieť aj historicky, poukazujúc na slovenské národné povedomie, v ktorom vzhľadom na dejinné skúsenosti jeho stáročnej existencie v kultúrno-spoločenskej a politickej despotii pretrvával živý moment negácie a deštrukcie.

Vo svojej reči prednesenej pred rozpočtovým výborom poslaneckej snemovne v roku 1926 a neskôr publikovanej pod názvom *Pokrok – nacionalism – slovenština* zdôrazňuje na adresu Slovákov: „Byli jsme orientováni negativně a s nejžhavějším criticismem proti všemu co znamená veřejný život; proti státu, proti společenským řádům, proti církvi. Tento criticism a tato negace, trvající celá století, musila samozřejmě zanechať v našem národě hluboké stopy. A chceme li dnes, v samostatnosti, jsouce zodpovědní za stát, vytvářeti program kulturní politiky, musíme se snažiti, abychom si z bývalé destrukce konečně vybudovali konstrukci... Také náš nacionalism byl destruktivní a nemohl býti jiný, protože se musil obracet proti státním

útvárŕm, ktoré mŕli cŕl nacionalism udusiŕi. Dnes nacionalism mŕ ovsŕm docela jinŕ úlohy, neŕ destrukŕivnŕ“ ([7], 309).

Novŕ úlohy nacionalizmu v povojnovej strednej Eurŕpe v epoche, v ktorej podŕa Hodŕu buď uŕ došlo, alebo dochŕdza k realizŕcii, naplneniu nŕrodnŕch myšlienok, vyplŕvajú teda z novej situŕcie. K zmene dochŕdza v novŕch podmienkach i v d'alšŕch teoretickŕch koncepciŕch. Prvŕ svetovŕ vojna bola o. i. pre Hodŕu na jednej strane vŕtanou dezintegrŕciou „neprirodzenŕch“ štŕtnych útvarov (koniec erty megalostŕtizmu), v ktorŕch sa nŕrody nemohli realizovať vo svojich zŕkladnŕch funkciŕch. Na druhej strane bola tŕm „melting pot“, v ktorom sa pretavilo mnoho zdanlivo konštanŕtnŕch, stabilnŕch predvojnovŕch hodnŕt – zmenili sa formy liberalizmu, konzervativizmu i socializmu. Podobne i nacionalizmus nadobŕda novŕ charakter i funkciu. Nacionalizmus paradoxne po vojne nezanikol, naopak zosilnel: „U vŕtazov preto, ŕe zvitŕzili, u porazenŕch preto, ŕe boli premoŕeni. Len bieda, chodiaca vsŕde po stopŕch vojen, nŕti nacionalizmus, aby si obstrihal krŕdla“ ([4], 358). Nesporne pravdivŕ a britkŕ politologickŕ postreh vŕak Hodŕa dopŕŕa idealisticko-optimistickŕmi ŕvahami o pozitŕvnej zmene nacionalizmu.

Nacionalizmus sa teda u nŕs po vojnovej katarzii zbavuje svojej dočasnej (vynŕtenej) deštruktŕvno-inštrumentŕlnej funkcie a stŕva sa konštruktŕvnym kultŕrnym impulzom. M. Hodŕa vo viacerŕch vystŕpeniach a ulykoch rozvŕja myšlienku, ŕe nacionalizmus uŕ prestŕva byť latentnŕm zdrojom a potenciŕlnym prostriedkom sociŕlnego konfliktu a stŕva sa prirodzenou funkciou slobodnŕho nŕroda, ktorŕ mŕ moŕnosti rozvŕjať vŕetky svoje intelektuŕlne, mravnŕ, kultŕrne schopnosti prinŕšajŕce novŕ hodnoty ako prŕspevok do ŕudskej civilizŕcie – do spoŕochnŕho majetku ŕdstva.

V intenciŕch uvedenŕho v Londŕne v roku 1930 v prednŕške *Stredo-evropskŕ zemedelskŕ demokracia* definuje novŕ nacionalizmus ako „vedomie zodpovednosti za to, aby nŕrod vystupŕoval a realizoval svoje zvlŕštne rasovŕ schopnosti a nimi aby potom prŕspel ako platnŕmi hodnotami ku spoŕochej civilizŕcii. Tedy, nie nacionalizmus negŕcie, ani odporu, ani vŕboja proti inŕm, ale nacionalizmus konštrukcie, nacionalizmus kultŕrny, schopnŕ medzinŕrodnej spolupŕce“ ([4], 359).

Prvŕ svetovŕ vojna bola pre M. Hodŕu skutočne prehodnotenŕm vŕetkŕch hodnŕt. V tomto zmysle aj nacionalizmu predikuje Hodŕa optimistickŕ perspektŕvu, keď sa domnieva, ŕe v sŕčasnosti veľkŕ a moŕno prevaŕujŕci a rozhodujŕci trend ily prŕd „veŕkerŕho vŕvoje ve svŕtŕ nese se ke konstruktŕvnŕmu kultŕrnŕmu nacionalismu“ ([7], 347). ŕial, dejinnŕ vŕvin ani tŕto jeho pozitŕvnu hypotŕzu neverifikoval.

Na prŕklade vŕvinu slovenskŕho a ulykŕho nacionalizmu v období pred a po prvej svetovej vojne sa Hodŕa pokŕsil sociologizujŕcim prŕstupom teoreticky prŕjateŕne zdŕvodniť preŕho len ŕaŕko akceptovateŕnŕ skutochnosť – prečo sa v novom štŕtnom ŕtvare – samostatnom ulyko-slovensku nevyvŕjali vzťahy medzi ulychmi a Slovŕkmi predpokladanŕm a preŕho ŕelateŕnŕm smerom. Alebo, inak povedanŕ, pokŕsil sa odpovedať na naliehavŕ otŕzku, „prečo medzi ulychmi a Slovŕkmi pomer v slobodnom vlastnom štŕte sa neutvoril hneď idylicky, ale prŕve kriticky“ ([7], 216).

Podŕa Hodŕovej hypotŕzy, ktorŕ nazŕva starŕm sociologickŕm zŕkonom, kaŕdŕ sociŕlna skupina – v tomto prŕpade nŕrod – sa vnŕtorne integruje a stmelŕuje tŕm, ŕe sa nachŕdza v konfrontačnom prostredŕ, resp. je v kontakte s inou, nepriateŕlsky orientovanou skupinou.

V takýchto prípadoch jej vnútorná kohézia rastie. V súvislosti s tým Hodža komparuje dva procesy vývinu národného (skupinového) vedomia v dvoch národných spoločenstvách, ktoré sa vedľa seba vyvíjali dlhé obdobie. Na základe svojej komparatívnej analýzy dochádza k poznaniu, že pred vznikom samostatného štátu (má na mysli I. ČSR) bolo české národné povedomie (v tomto prípade používa povedomie ako synonymum nacionalizmu) už stmelené a sformované v dlhom zápase proti viedenskému centralizmu a nemeckej nadvláde.

Teda pokiaľ ide o stupeň vývinu, český nacionalizmus sa nachádzal vo svojej poslednej vývojovej fáze – etape dovŕšenia, čoho znakom bola skutočnosť, že národné povedomie bolo prítomné v celej českej komunite. Na druhej strane vývinová nerovnomernosť a historická asymetria zapríčinili, že „slovenský nacionalizmus nemal času sa dovŕšiť až do poslednej vývojovej fázy. Pred vojnou zo slovenských dvoch miliónov ľudí veľké percento nemalo ešte národného slovenského povedomia. Tedy náš nacionálny vývojový proces r. 1918 zastal, aniž by bol zachvátil do národného vedomia všetky slovenské masy. Zostali ešte masy národa neuvedomelé ... Títo ... neprebudení sa už neocitli v národnej protive proti Maďarom. Proti komu sa mali ocitnúť v národnej protive? Našli si predmet svojej závislosti v Čechoch“ ([7], 216). V tejto úvahe, konzekventne aplikujúc sociologickú poučku o sociálnych skupinách, rozširuje ju Hodža i na vzťah medzi Čechmi a Slovákmi, na ich vzájomný pomer, ktorý sa na Hodžovo prekvapenie v novom štátnom celku neutváral práve harmonicky. Hodža na zdôvodnenie tohto procesu vytvára schému, v ktorej diferencuje medzi príslušníkmi slovenského národa podľa toho, na ktorom stupni nacionálneho, národno-uvedomovacieho vývinového procesu sa nachádzajú. V čase (r. 1930), keď Hodža písal svoju úvahu, bol presvedčený o tom, že „sa blížime k vyvrcholeniu slovenského nacionalizmu po stránke numerickej, pretože je dnes už len malé percento slovenských ľudí nepreniknutých slovenským národným povedomím“ ([7], 217).

Akýmsi pomocným kritériom pre zaradenie príslušníkov slovenského národa na hypotetickej vývinovej škále nacionalizmu je mu obdobie, v ktorom sa ich národné povedomie vytváralo a dozrievalo. Podľa Hodžu národno-uvedomovací proces na Slovensku mal špecifický priebeh, vyplývajúci z historických okolností, v zásade sa oneskoroval za českým, do vzniku I. sv. vojny sa celkom nere realizoval a koncom vojny bol už celkom inhibovaný.

V takomto stave „nedovŕšeného“ nacionalizmu dochádza k prevratu – k zániku uhorského štátu, a tým nepriamo aj k strate „nepriateľa“, na ktorom sa – Hodžovými slovami – „brúsil“ slovenský nacionalizmus. A tu Hodža prichádza k výsledku, ktorý je z vedeckého hľadiska diskutabilný: že po zániku nepriameho stimulansu slovenského národného vedomia nevyhnutne – a to je práve slabé miesto jeho hypotézy – sa muselo „slovenské národné povedomie u Novoslovákov, do tej doby ešte kolektívne nie plne uvedomelých, brúsiť na nejakom inom kolektíve, ku ktorému nemohlo hneď nájsť kladného vzťahu. U ktorého sa snáď obávalo i konkurencie – s ktorým tedy nemohlo bez prechodu splynúť v plnom súlade“ ([7], XXVIII).

Takto sa mu vytvorili vo vnútri slovenského národa dve veľké podskupiny jeho príslušníkov, ktoré sa nachádzajú na rôznych stupňoch slovenského nacionalizmu. Jednu skupinu tvoria potom „tí, ktorí nadobudli slovenského národného vedomia pred vojnou a normálnym psychologickým postupom vo vojne, tí už stupňujú a stupňovali svoj slovenský nacionalizmus k vyššej syntéze československej. Tí, ktorí nadobudli slovenského povedomia po vojne z odporu a závislosti voči Čechom, tí sa ešte k tejto vyššej syntéze neprepracovali. Sú predbežne na prvom stupni nacionalizmu“ ([7], 217).

Pretože Slovensko svoj nacionálny – národnouvedomovací proces ešte nedovŕšilo ako celok, jeho nacionalizmus sa musí dovŕšiť (vybúriť, vybrúsiť – Hodžova terminológia) v súčasnosti i v novom štátnom útvere, ktorým bola 1. ČSR. Hodža ešte dopĺňa svoje sociologizujúce úvahy tým, že ospravedlňuje zdanlivo nepochopiteľný proces dovŕšenia nacionalizmu na Slovensku konštatovaním, že „každá národná skupina musí prejsť vývojovou fázou búrlive útočného nacionalizmu. Niet na svete národa, ani národného alebo regionalistického zlomku, ktorý by neprešiel touto fázou tohto partikularistického vývoja“ ([7], XLII). Slovensko sa v čase, kedy Hodža publikoval túto svoju úvahu (rok 1934), podľa neho nachádzalo ešte stále vo fáze partikularistického nacionalizmu.

Napriek tomu sa Hodža domnieva, že situácia v slovenskom nacionalizme sa dostáva postupne k bodu svojho zlomu, kedy sa nacionalizmus náhle začína pozitívne meniť. Získaním kvalitatívne odlišnej pozície národa v novom štátnom celku skôr či neskôr „saturovaný nacionalizmus prestáva byť nástrojom deštrukcie, ako bol kedysi v cudzom protinárodnostnom a protidemokratickom štáte a začína byť nástrojom kultúry... Dnes nacionalizmus vôbec nezáleží už v zášti proti druhému, v nenávisti a nedôvere. Dnes je nacionalizmus pocom a vedomím zodpovednosti, aby národ vytvoril čo možno najviac intelektuálnych a morálnych hodnôt...“ ([7], 217).

Zdá sa, že jadro tejto úvahy, ktorú sme uviedli ako príklad Hodžovej analýzy vzťahu slovenského a českého národa k nacionalizmu, je v tom, že Hodža možno nechtiac, ale sugestívne prokoval svoje predstavy o pozitívnom vývine v oblasti národa a nacionalizmu do svojich teoretických konštrukcií tak, aby sa dosiahol predpokladaný efekt. Len veľmi ťažko možno zo sociologického hľadiska totiž pripustiť iba monofaktorovú determináciu tak komplexného sociálno-psychologického fenoménu, akým je „národné povedomie“ ako vedomie spolupatričnosti k svojmu národu. A to len podľa časového úseku jeho utvárania ako negatívnej skupinovej odpovede na vonkajšie vplyvy a na takomto špecifikovaní potom konštruovať hypotézu o vývinových stupňoch nacionalizmu.

Zdá sa, akoby Hodža pri koncipovaní svojej inak interesantnej teoretickej konštrukcie nepostrehol, alebo postrehnúť nechcel, skutočnosť, že súčasťou dovŕšenia národno-uvedomovacieho procesu, ktorý tak jasne identifikoval, je i prítomnosť jeho integrálnej zložky, ktorá naplnenie národnej myšlienky vidí v samostatnej štátnosti (v národnom štáte).

Hodžov prístup sa nám preto zdá simplifikujúci a Hodžu samého priviedol k záverom nízkej validity. Takéto poňatie je paradoxné i v súvislosti s Hodžovým celostným chápaním národa, ktorý opätovne prezentoval ako historický sociálno-kultúrny fenomén. Na otázku Čo je národ? odpovedá opätovne, že „národ nie je púhou mechanickou zložkou miliónov ľudí, ale ako veľká složitá spoločenská skupina: živý organizmus. Národ nezaniká vymieraním jeho pokolení – ani epoch. Čo sa v národe dialo a deje, to má dôsledkom toho svoju vnútornú súvislosť. Aj preto sme takí, akí sme, že bola naša národná minulosť taká, aká bola“ ([7], 336).

Domnievame sa, že základným momentom, ktorý významne ovplyvňoval takmer všetky medzivojnové úvahy Milana Hodžu o národe a nacionalizme, je hypotéza o jednotnom národe Čechov a Slovákov, vonkajšími okolnosťami dlho umelo rozdelenom, ktorú plne akceptoval a interiorizoval. Túto hypotézu čiastočne prevzal od T. G. Masaryka a čiastočne ju i sám dedukoval z historických skutočností, na ktoré sa často odvolával: „My byli kdysi národem jedním.

To bylo před 900 lety... Mezitím celá staletí cizí suverenity a cizí kultury nás separovali. Nyní máme jednotnou říši: jednotný stát“ ([4], 154).

Utkvelú predstavu jednotného národa Čechov a Slovákov Hodža skutočne rozvíjal už od konca minulého storočia, kedy v prvom ročníku Hlasu už v júni 1899 sformuloval tézu, podľa ktorej o Čechoch a Slovákoch bude treba hovoriť ako o jednotnom etnografickom národe. Podstata problému pravdepodobne spočívala v tom, že túto ideu sformoval na základe úvah o veľmi blízkych črtách slovenského a českého etnika. Táto myšlienka mala tiež za cieľ demonštrovať životaschopnosť a perspektívnosť existencie Slovákov ako časti československého národného celku. Slováci a Česi teda podľa Hodžových raných názorov z prelomu storočia tvoria jednotný národ etnografický. Keďže Hodža sa vtedy zároveň nechcel celkom bezvýhradne a dôsledne vzdať ani predstavy uhorského štátu ako funkčného politického celku, intenzívne sa usiloval nájsť optimálne riešenie problému slovenského národa, jeho rovnocenného postavenia v rámci existujúceho štátneho usporiadania.

Hľadané východisko našiel v kompromisnej teoretickej konštrukcii, podľa ktorej v Uhorsku síce existuje jednotný uhorský národ, ale iba ako jednotný národ politický, zjednotený len na báze štátnej organizácie. Jednotný národ politický podľa M. Hodžu teda integruje svojich príslušníkov nie na základe etnickej jednoty, ale iba a výlučne ako občanov historicky vytvoreného štátneho celku, ktorý, prirodzene, do značnej (ale nie absolútnej) miery určuje ich konanie, sociálne správanie. Vymedzuje ich spoločné záujmy predovšetkým v oblasti zahraničnej politiky, národohospodárstva a obrany krajiny. Takto chápaný jednotný národ politický nemá potom v Hodžovej interpretácii z hľadiska podstatných princípov, na základe ktorých sa utvára a na základe ktorých existuje, takmer nič spoločné s jednotným národom etnografickým. Je jasné, že z rigorózneho hľadiska je použitie pojmu národ v súvislosti s takto pochopeným jednotným národom etnografickým celkom neprimerané.

Po vytvorení samostatnej Československej republiky sa Hodža znova pokúša odpovedať na otázku národa vôbec a zvláštnu pozornosť venuje problematike koexistencie Čechov a Slovákov v jednom štátnom celku. Hodža neskôr tvrdí, že jeho idea jednotného politického národa sa dá oprávnenne, ba dokonca s politicko-propagandistickým úspechom aplikovať na česko-slovenské vzťahy v samostatnom štáte. Napriek stabilnej pozícii idey jednotného národa v jeho teoretických konštrukciách Hodža citlivo vnímal existujúcu realitu a upozorňoval na to, že medzi národným vývinom Čechov a Slovákov je množstvo diferencií. Že oddelené kultúrno-historické formovanie slovenského národa muselo mať a aj má svoje kultúrne a psychologické špecifiká, ktoré v sebe môžu obsahovať, a aj obsahujú, zárodky viacerých neporozumení medzi Čechmi a Slovákmí.

Rozdiely medzi českým a slovenským národom Hodža vidí síce v rozdieloch reči, ale tie sú podľa neho zanedbateľné. Podstatné sú rozdiely sociálno-psychologické, ktoré vznikli v dlhom historickom období príslušnosti týchto národov k rozdielnym kultúrnym a politickým útvarom.

Podľa Hodžu práve nejednotná česká a slovenská národná psychológia spôsobuje ťažkosti pri tzv. reunifikácii národa (opäť Hodžov termín, ktorý úzko korešponduje s ideou jednotného národa), ktorú treba chápať ako konzekventnú aplikáciu československej národnej myšlienky. V tejto oblasti Hodža rozoznáva reunifikáciu štátno-politickú, s úspechom realizovanú už v 1. ČSR, a reunifikáciu duchovnú čiže psychologickú, ktorá sa (zatiaľ) prejavuje v rôznej

národnej mentalite. M. Hodža v tejto súvislosti opätovne vystriha, že pokiaľ nedôjde i k reunifikácii v tejto oblasti, t.j. jeho slovami povedané v celej národnej psychológii, dovtedy budú v Československu vznikať problémy.

Podľa názorov M. Hodžu z tohto obdobia, ktoré vrcholilo v polovici 30. rokov, Slováci sú síce samostatným národom, ale iba v tom zmysle, že tvoria historicky daný mravný celok. To znamená, povedal Hodža v jednej zo svojich prednášok v r. 1934, že „aj Slováci sa musia prepracovať všetkými vývojovými etapami nacionálnej konštruktívnej tvorivosti. Preto je nutná slovenská literatúra, slovenské umenie a aktívny podiel slovenských ľudí na vlastnej civilizácii, i technickej; mravný nacionalizmus je nepostrádateľnou hybnou silou k rozpätiu všetkých vlastných schopností, ktoré majú tvoriť prínos k štátnemu politickému celku“ ([7], XXXII).

Milan Hodža síce neskôr pripúšťal prijatie koncepcie samostatného slovenského národa a slovenského nacionalizmu, ale vždy len v platonicko-abstraktnej podobe akéhosi „mravného princípu“, keď tvrdil, že konštruktívny slovenský nacionalizmus nie je nepriateľom štátu, ale skôr jeho spolubudovateľom. „Ide o to, aby nebol formulovaný politicky, lebo tak by skutočne viedol k politickej separácii a k hovorom o slovenskej národnej zvrchovanosti, ktoré sú proste frivolnou hrou s existenciou Slovenska. Teda slovenský nacionalizmus ako mravný princíp, ale za všetkých okolností jednotný československý národ politický. V praktickej politike to znamená nie centralizmus, ani nie autonómiu, ale štátno-politicko-národnú jednotu a regionalizmus s administratívnou samosprávou“ ([7], XXXIII). Z toho možno vyvodzovať, že Hodžova koncepcia národa v medzivojnovom období sa podľa nášho názoru reálne nachádzala kdesi uprostred medzi názormi prívržencov pražského centra a slovenským politickým autonomizmom. Kvôli historickej presnosti treba ale tiež poznamenať, že Hodžov politický postoj bol jednoznačne vyhranený v tom zmysle, že vždy oficiálne zastával stanovisko spoločného štátneho celku Čechov a Slovákov. Na slovenské autonomistické požiadavky bez zaváhania odpovedal v duchu svojho presvedčenia, že „bez Československa a bez československej politickej jednoty nebolo by ani Slovenska“ ([7], XXXV).

Aby sme náčrt vývinového oblúku názorov M. Hodžu na problematiku národa a nacionalizmu v medzivojnovom období doplnili, treba uviesť, že Hodža v poslednom období svojho teoretického pôsobenia pred 2. svetovou vojnou zanechal svoju dlho hlásanú koncepciu jednotného československého národa a inklinoval skôr ku koncepcii či teórii slovenského a českého nacionalizmu. V tomto zmysle by slovenský a český národ, už len na základe vlastnej vôle, mali smerovať k vyššej syntéze, pod čím treba rozumieť politický alebo štátnopolitický národ československý.

Hodžovo chápanie jednotného československého národa – či už v zmysle jednotného etnografického národa, alebo vo význame jednotného politického národa, nespĺňalo podmienky, ktoré zväčša vymedzujú moderný národ ako konkrétny kultúrno-historický a sociálny fenomén. Jeho chápanie bolo do istej miery ovplyvnené Masarykovým prístupom k problematike národa. Najmä tým jeho názorom, podľa ktorého vznik 1. ČSR nemá vytvárať priestor pre spolunažívanie dvoch rovnoprávných národov, ale má byť iba prostriedkom pre návrat Slovákov do lona spoločného života v rámci jednotného československého národa. A to sa z vedecko-historického aspektu ukázalo ako účelovo-teoretická konštrukcia.

V záverečnej časti našej práce považujeme za vhodné zdôrazniť už naznačenú skutočnosť, že postoj M. Hodžu k problematike národa a nacionalizmu v období pred 1. svetovou vojnou sa

skutočne kvalitatívne a signifikantne líši od jeho postoja v medzivojnovom období. Kým v predvojnovom období jeho postoj k nacionalizmu bol skôr prezieravo odmietavý, v intenciách istej opatrnosti voči fenoménu, ktorý zo strany uhorských vládnych kruhov (ale i zo strany formujúcej sa maďarskej demokracie) sa v súvekej spoločnosti využíval ako čistý šovinizmus voči nemaďarským národnostiam Uhorska, v období po 1. svetovej vojne, v medzivojnovom období, dochádza u Hodžu k významnému prehodnocovaniu náhľadov na otázku národa a nacionalizmu. V tomto období už chápe na jednej strane nacionalizmus ako veľký kultúrny impulz, ako kultúrnu zložku, ako tvorivú silu národa či ako jeho funkciu (ako pocit vedomia zodpovednosti za globálny, civilizačný, morálny, intelektuálny príspevok národa). Zároveň ho však chápe a vo svojich vystúpeniach, resp. príspevkoch pertraktuje aj ako „politickú organizáciu etických a etnických síl v ľudových masách“ ([4], 157). Pomerne časté (i publikované) konfliktne chápanie tohto problému zrejme reflektoval i sám Hodža, čo ho aj pravdepodobne viedlo k tomu, aby sa s danou témou snažil teoreticky komplexnejšie vyrovnáť.

V apríli 1932 vystúpil Hodža s prednáškou *Moderný nacionalizmus*, v ktorej sa takmer po troch desaťročiach od publikovania článku *Nacionalizmus je slepý* vracia k tejto problematike v širších historických, sociálnych a politických súvislostiach. Jeho analytický pohľad na problematiku je eurocentrický. Hodža ním v novších dejinách Európy sleduje, ako sám poznamenáva, vývin národnej myšlienky. Porovnáva situáciu pri kryštalizovaní národnej idey v Anglicku, Francúzsku a Nemecku, aby mohol poukázať na špecifikum zrodu národnej myšlienky u Slovanov, ktoré identifikuje ako odboj proti vládnucej moci. Preto aj nacionalizmus u nás mal deštruktívny charakter, ktorý tak často spomína. Preto to bol u Slovanov práve odboj, prečo deštrukcia? Hodža má na to jednoznačnú odpoveď: „Pretože nikde, ani v Taliansku, ani v Nemecku, kde tiež z romantiky vznikla národná myšlienka, nebol útlak prenikave integrálny, zároveň i národný i sociálny a hospodársky; nikde si nevyžiadala toľko obetí, nikde nebolo tak hlbokého poníženia dôstojnosti, nielen národnej, ale priamo ľudskej, ako u nás“ ([7], 353). Preto teda v tomto zmysle sa národná myšlienka, resp. nacionalizmus u nás utváral ako adekvátna odpoveď na útlak, najmä ako ideológia odboja proti existujúcemu štátoprávnemu a sociálnemu systému. Tak to bolo dovtedy, „dokiaľ svetovou vojnou nebol rozlúštený národný problém“ ([7], 357), domnieval sa M. Hodža. Ale v súčasnosti je nacionalizmus už niečo viac ako len ideológia odporu utláčaných národností v mnohonárodnostnom štáte. Naopak, v medzivojnových rokoch dochádza k pozitívnej transformácii fenoménu – nacionalizmus sa stáva morálnym záväzkom v procese plnenia povinnosti národa voči ľudstvu (aktívne prispieť svojim vkladom do civilizačného procesu). V tejto ideovej konštrukcii na individuálnej rovine potom „znamená nacionalizmus zodpovednosť, moju zodpovednosť za to, aby národ môj v súťaži národov čestne obstál na svojom mieste“ ([7], 357).

V originálnej projekcii problematiky nacionalizmu M. Hodža, opierajúc sa o teoretické práce Giuseppe Mazziniho, dospieva k istej historickej etapizácii a rozlišuje jeho tri významné obdobia: romantické obdobie, obdobie deštruktívne a povojnové, súveké obdobie, obdobie tzv. konštruktívneho nacionalizmu.

Hodža však vo svojej úvahe o nacionalizme ide ďalej a rozlišuje aj jeho formy. Hovorí o troch jeho prejavoch v oblasti kultúrnej, ideologickej a – to je pre Hodžu špecifické a tým sa líšil od svojich súčasníkov už v raných hlasistických prvotinách – v oblasti hospodárskej a sociálnej. Na ostatné dva momenty nacionalizmu Hodža kladie mimoriadny dôraz. Opäť totiž

tvrdí, že u Slovákov (a Slovanov všeobecne) bol boj za národné oslobodenie (fáza deštruktívneho nacionalizmu) zároveň zápasom za oslobodenie sociálne. Pretože utlačovatelia slovanských národov neboli aktívni len v oblasti národnej, ale aj v hospodárskej a sociálnej. Preto aj v zmysle princípu deštruktívneho nacionalizmu bol u Slovákov (a stredoeurópskych Slovanov) národnooslobodzovací proces komplikovanejší než u národov západnej Európy. „Tedy bol to boj nielen o národnú ideológiu, nielen o jazykové práva; bol to boj zároveň o ľudskú dôstojnosť a všetko to, čo z človeka robí morálnu jednotku“ ([7], 365).

Hodža síce správne postrehol, že po vytvorení novej situácie v povojnovej Európe a najmä v nástupníckych štátoch Rakúsko-Uhorska nacionalizmus nezanikol. Ale (ako sme už na to upozornili) Hodža sa domnieval alebo skôr chcel veriť tomu, čo hlásal, že totiž nacionalizmus už prešiel kvalitatívnou modifikáciou a zo sociálno-psychologického fenoménu s viacerými negatívnymi prejavmi sa skutočne stáva pozitívnou silou. V polovici 30. rokov, keď už opätovne sa aktivizujúci militantný – podľa Hodžu „výbojný“ – nacionalizmus začína predstavovať reálnu hrozbu pre malé národy strednej Európy, ju Hodža citlivo vníma. Napriek tomu, alebo práve preto, opakuje svoju ideu o významnej funkcii nacionalizmu v moderných ľudských dejinách vôbec a stredoeurópskych zvlášť, z nej však už jasne zaznieva snaha tento proces nejako politicky usmerňovať či dozerať na to, aby sa nacionalizmus nezvrhol do svojej nižšej vývinovej fázy, do svojej deštruktívnej podoby.

Nacionalizmus v tomto období podľa Hodžu „bol, je a ešte dlhý čas bude jednou z najmocnejších hybných veľmoci ľudského vývoja. Len treba, aby sme nedovolili sprofanovať to, o čom Mazzini povedal, že je sväté, lebo nacionalizmus, to je záväzok a povinnosť, to je úkol, aby sme ako národná složka kultúrnej tvorby zo všetkých svojich intelektuálnych a morálnych síl prispeli k spoločnému majetku ľudstva“ ([7], 365).

Dejinný pohyb zakrátko ukázal, že Hodžove obavy z malignej verzie možného vývinu predmetného spoločenského fenoménu bez vonkajších a vnútorných korekcií boli opodstatnené. A proces rozvíjajúci sa následne v strednej Európe jeho optimisticky komponované vízie o budúcnosti nacionalizmu, do ktorých sa veľmi pravdepodobne transponovalo jeho želanie, žiaľ, nepotvrdil.

LITERATÚRA

- [1] HODŽA, M.: Články, reči, štúdie I. Praha 1930.
- [2] HODŽA, M.: Články, reči, štúdie II. Praha 1930.
- [3] HODŽA, M.: Články, reči, štúdie III. Praha 1931.
- [4] HODŽA, M.: Články, reči, štúdie IV. Praha 1931.
- [5] HODŽA, M.: Články, reči, štúdie V. Praha 1933.
- [6] HODŽA, M.: Články, reči, štúdie VI. Praha 1934.
- [7] HODŽA, M.: Články, reči, štúdie VII. Praha 1934.
- [8] HODŽA, M.: Československý rozkol. Martin 1920.
- [9] HODŽA, M.: Federation in Central Europe. London 1942.

PhDr. Karol Kollár, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR